
Les indiennes, un regal per als sentits. Notes sobre els processos de producció

Sílvia Ventosa*

Quan parlem d'indianes, a què ens referim? Les indiennes són teixits de cotó decorats amb una varietat de motius de colors vius que arriben a Europa des d'Àsia. Durant els segles XVI i XVII hi arriben teles estampades de l'Índia, on aquesta producció data de temps remots. L'exemplar importat més antic documentat a França és de 1577. Els sistemes per decorar les indiennes consisteixen a pintar amb pinzell, tenyir per immersió o estampar, és a dir, transferir tintures en llocs determinats del teixit mitjançant estampes o motlles segons un dibuix previ. Les indiennes van tenir un èxit rotund a l'Occident, per la qual cosa aviat foren imitades amb fustanys (teixits d'ordit de lli i trama de cotó) i teixits de cotó, tots manufacturats de la manera més simple, que consisteix a entrecreuar els fils verticals i els horitzontals un per un, tècnica que s'anomena de plana o tafetà. Al segle XVIII ja hi ha a Europa grans fàbriques d'indiennes estampades mitjançant motlles de fusta, que imiten els dibuixos de flors de l'Índia i també els de les sedes llavorades dels vestits dels nobles d'estil Lluís XV i Lluís XVI.

Malgrat que els processos són laboriosos en termes d'hores de treball i de fases –com veurem–, és important entendre que els resultats eren molt més assequibles que els teixits llavorats, ja que una bona part del procés era semimecànic o mecànic, o almenys estava organitzat sistemàticament per grups d'operacions, en comparació amb les tècniques anteriors, que eren manuals i requereien llargues hores d'elaboració.

L'ús massiu de les indiennes durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX en els vestits i en la decoració de les cases va provocar canvis en l'entorn quotidià de la població europea, una gran part de la qual va tenir accés, per primera vegada, a teixits decorats, de colors vistosos i d'origen natural, que es podien renovar sovint ja que tenien preus mòdics. Podria aventurar que, per primera vegada a la societat occidental, l'ús generalitzat de teixits acolorits i barats que responen a tots els gustos representa una mena d'eina de comunicació interper-

* Museu Tèxtil i d'Indumentària – Disseny Hub Barcelona. Agraïxo als assistents al curs els intercanvis de dades sobre indiennes que fan avançar el coneixement amb noves aportacions. A Ana Roquero, per la seva saviesa sobre els tints naturals, els estampats i el món dels teixits. I a Ramon Grau i Àlex Sánchez, pels seus estudis sobre les indiennes en el context barceloní i català, i per l'organització del curs, que ha estat agradable, enriquidor i pedagògic pel seu enfocament multidisciplinari.

sonal comparable a la revolució provocada per l'ús col·lectiu dels ordinadors i d'internet al segle XXI.¹

Característiques de les indianes

Es podria dir que les indianes representen una petita revolució en els usos de vestir i ornamentar les cases que implica grans canvis en la producció de teixits, en l'economia de Barcelona, en el consum de teles i moda i en la configuració de la ciutat. D'una banda, responen al gust per l'exotisme oriental en un moment de proliferació de viatges intercontinentals. Els seus colors no només són brillants i variats, sinó que, en rentar-les, les teles es demostren resistents a l'aigua i també a la llum. Per aquests motius no només responen a un gust estètic, sinó també a les primeres exigències d'higiene de l'Europa moderna. Són un element de moda amb els seus factors intrínsecs de canvi. Les indianes es produeixen massivament per a tots els gustos i butxaques, per la qual cosa constitueixen els teixits de base de l'autèntica primera moda preindustrial que s'estén i es democratitza.

Els seus motius decoratius en alguns casos representen la flora i les figures exòtiques orientals, i en d'altres imiten els teixits llavorats europeus, les puntes, els brodats, els gofrats i els pintats, que en part substitueixen. Al principi, les decoracions segueixen una ordenació en angle recte, com si es tractés de la trama i l'ordit dels teixits llavorats, però, a mesura que avança el segle XVIII, el procés, que prové del dibuix i el gravat, dóna llibertat a la decoració, i aquesta es pot estendre en qualsevol direcció. És molt més barat i ràpid estampar una tela –encara que implica múltiples passos– que decorar-la en el moment de teixir-la per fer un teixit llavorat amb introducció semimanual de colors i dibuixos. També la gran majoria dels teixits emprats són de cotó, una fibra que es recull massivament a les plantacions de Malta o a les colònies americanes, i que ja al segle XVIII es fila mecànicament, cosa que representa un gran estalvi humà i de temps respecte a les manufactures casolanes de lli o canem. El seu baix cost permet que més capes de la població accedeixin a allò que definia el gust aristocràtic fins al moment: la moda i totes les novetats que comporta.

Les peces de decoració més elaborada i amb més colors són per a les classes altes. N'hi ha de qualitat mitjana, i les més senzilles són per a les cases populars.

1. Bibliografia consultada per a la nostra síntesi: Montserrat BARGALLÓ SÁNCHEZ [et al.], *Indianes, estampats*, Catàleg d'exposició, Sabadell, Museu d'Història de Sabadell, 2007; Josette BRÉDIF, *Les Indiennes de la manufacture Oberkampf de Jouy-en-Josas*, Catàleg d'exposició, Jouy-en-Josas, Musée Oberkampf, 1982; Rosa Maria MARTÍN, «La indumentària en el segle XVII» i «Les puntes i el brodat en el segle XVII», dins *El segle XVII*, Barcelona, Museu Tèxtil i d'Indumentària, 1989; Rosa Maria MARTÍN, «L'estampat: una nova tècnica vers un nou art», dins *El segle XVIII*, Barcelona, Museu Tèxtil i d'Indumentària, 1990; Rosa Maria MARTÍN, «Les indianes i la industrialització», dins *De 1789 a 1840*, Barcelona, Museu Tèxtil i d'Indumentària, 1991; Gilles PTOISET, *Toiles imprimées, XVIII-XIXe siècles*, París, Bibliothèque Forney, 1982; Marta PREVOSTI, «L'estampació tèxtil a Catalunya», dins *L'estampació tèxtil a Catalunya: Ponsa: Art, disseny i indústria*, Premià de Mar, Museu de l'Estampació de Premià de Mar, 2005; Ana ROQUERO i Carmen CÓRDOBA, *Manual de tintes de origen natural para lana*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1981; James THOMSON, *La indústria d'indianes a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, L'Avenc, 1990; Mechtild WIETER, «Les cotonnades dites "Indiennes"», *Textile/Art*, 17 (1985).

Gràcies als comerciants i venedors ambulants que porten els productes catalans a tots els indrets rurals i urbans de la península Ibèrica, les indianes catalanes passen a formar part, no sols de la indumentària de la burgesia, sinó també de la rural. D'aquesta indumentària popular conservem exemplars fets amb indianes, com els guardapits, les armilles d'home de Mallorca, les saies folrades d'indiana de les comarques de Salamanca i els mocadors de cap i de pit amb flors petites i pocs colors de moltes procedències, com els que es conserven al Museu Etnològic de Barcelona. Finalment hem de destacar que són uns teixits frescos, lleugers i atractius per a les calors de l'estiu.

Motius decoratius

Els temes geomètrics són sempre presents a totes les indianes però les flors són el que les defineix; les primeres imiten les flors exòtiques índies i després la flora europea, que copien dels dibuixos de naturalistes com per exemple Carl von Linné, amb predomini del color vermell. Les indianes amb flors petites es destinen a la indumentària; es tracta de flors disseminades, en franges verticals o horitzontals, rectes o ondulants. En un mocador hi trobem, en canvi, grans flors disperses, o flors entre motius més importants com arbres de la vida d'origen persa, que també poden constituir un tema central.

Les indianes destinades al parament de la llar duen uns motius més grans que les dels vestits i s'ajusten als estils del moment, com el neoclàssic, el rococó o els historicismes, com ho fan el mobiliari i altres arts decoratives.

Les indianes varien segons les èpoques i els estils i s'adapten a les últimes modes. Al final del segle XVII es reproduïen grans dibuixos i temes ornamentals d'estil Lluís XIV, amb línies sinuoses i imitació de puntes. Després els motius i dibuixos de flors són de mida natural a l'estil de Lluís XV, i en l'època de Lluís XVI hi trobem corbes, ratlles i franges verticals amb rams o flors petites. A mitjan segle XVIII pintors com Jean Baptiste Huet eren contractats per fer els dibuixos de les indianes de la fàbrica Oberkampf de Jouy-en-Josas amb motius grans destinats a l'entapissat, que es col·locaven un al costat de l'altre.

Al segle XIX les indianes representen temes contemporanis molt variats, com per exemple inspirats en les noves idees de retorn a la natura impulsades per Jean-Jacques Rousseau, o temes del teatre o de novel·les del moment, històries mitològiques o bíbliques, amb un format en el qual apareixen diferents escenes d'un mateix relat, proper al còmic actual. S'hi troben personatges en escenes d'amor, de guerra, de feines del camp, d'oci en espais oberts, caceres, soldats, etc. Unes funcions que cal destacar són les publicitàries i les que reflecteixen els esdeveniments històrics, els casaments, les coronacions de reis, escenes de l'antiguitat clàssica d'inspiració pompeiana o commemoracions militars, polítiques, reials, fets remarcables, exposicions universals. Inclouen també *xinoiseries*, escenes d'una Xina idealitzada pels europeus presents també en altres objectes que s'importen, com porcellanes o mocadors de Manila.

Tècniques i eines en el procés d'estampació d'indianes

La tècnica més tradicional és l'estampat al bac. El bac és un recipient de fusta per impregnar el motlle amb la pasta, una per color. S'empren successivament diversos motlles de fusta quadrats, de 25 a 40 cm de costat, que tenen uns perfils de llautó o de coure per marcar el contorn del dibuix. El primer s'anomena "estampa", els següents "contra". Els motlles estan fets de fusta dura d'una sola peça (til·ler, noguera, boix, perera) sobre la qual es grava el dibuix, un per color. A final del segle XVIII els relleus són tots metàl·lics.

La tela es col·loca sobre dues capes de drap de llana esteses en una taula de fusta perquè no s'escorri el tint o el mordent. Al costat hi ha el bac. El noi tirador estén la pasta al bac. L'estampador es gira, suca el motlle, l'estampa al teixit i dóna un cop amb una maça. Després es disposa el teixit en uns estenedors. Passa a la sala d'acabats si són colorants d'aplicació, o va a la sala de tintura si s'hi ha aplicat el mordent (sals de ferro o alumini) i se submergeix en un bany de tint. S'estén la tela del revés en un prat humit i assolellat, quatre o cinc dies, per treure el color del fons de la tela, que serà blanc, i després es fa un bany d'excrements de vaca, es renta amb aigua bullent i es repeteix l'operació per a tots els colors. La impressió a la reserva necessita planxes de fusta gravada. S'aplica barreja de cera i terra, per a dibuix blanc en fons de color. Després es posa en una tina de colorant, com la roja, i les parts reservades queden blanques. L'estampat a la reserva es fa amb motlles de fusta gravada que porten terra i cera per protegir el dibuix i tintar el fons. Aleshores, s'hi aplica l'acabat amb pinzell i l'aprest de cera i midó, i es passa per la calandra en calent entre dos corrons de fusta. Per acabar, es dóna lluentor amb un braç amb àgata i després vidre.

El 1701 s'inventà una màquina d'estampar mitjançant cilindres de fusta –més tard, també de coure o bronze– que produïa una estampació contínua a pressió per a dibuixos grans, amb 45 cm de raport per 160 cm de llarg, que permetia plasmar motius de traç fi i detallat. Eren gravat per incisió en talla dolça. Els cilindres eren submergits en una pastera i, després, la pressió feia passar la pasta a la tela. Els primers cilindres es feien a un sol color. El 1783 Thomas Bell va patentar una màquina de cilindres de coure i arribà a sis colors. Els cilindres de bronze, d'un metre i 12 cm de diàmetre, permeteren augmentar la producció.

El 1752 fou introduïda la premsa de tòrcul. Mitjançant una planxa o làmina de coure de 92 a 100 cm d'amplada, es presentaven grans decoracions temàtiques similars al gravat en paper i s'hi gravaven per talla dolça mitjançant el burí, l'aiguafort o la punta seca. Primer es pintava a l'interior dels dibuixos. Damunt la planxa s'estenia el mordent, que penetrava en les cavitats de les parts gravades. El teixit era subjectat a la planxa i, en fer-ho passar entre uns corrons de fusta que feien pressió, el mordent passava a la tela. Es podien obtenir dibuixos molt complicats, de fins a un metre d'amplada, amb colors vius o monòcroms, amb efectes d'ombra i llum com als gravats, i es destinaven principalment per a les grans decoracions i entapissats, menys per a la indumentària. S'hi representaven escenes amb personatges, de caràcter galant, pastoral o amb referències històriques o bíbliques.

Figura 3. L'estampació al bac. Dibuix de Pere Pau Montanya, gravat per Pasqual Pere Moles. Capçalera d'un imprès de l'empresa *Joaquim Espalter i Rosàs i companyia*. Pagaré utilitzat el 1802 (AHCB, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Secció de Gràfics).

Cap al 1800 es va introduir el primer sistema de gravat mecànic, el teler de superfícies, amb un cilindre de fusta gravat en relleu. El color venia d'un cilindre distribuïdor. I el 1834 va aparèixer la perrotina, un sistema similar a l'estampació al bac, però mecànic, amb motlles grans i un màxim de sis colors o motlles que pujaven i baixaven automàticament, permetien un augment considerable de la producció i s'emprava per a dibuixos petits, amb una amplada limitada.

Síntesi de les fases del procés de l'estampació a mà

1. Descruar: treure els greixos o les coles d'aprest amb potassa i aigua tèbia.
2. Blanquejar: banyar en aigua calenta amb excrements de vaca o ovella per dilatar els porus i captar millor les molècules dels tints. Després es blanquegen amb àcid sulfúric i més endavant amb clor i calç.
3. Decoure amb tanins: preparar la tela amb agalles de roure o de sumac.
5. Calandrar: fer passar la tela entre dos corròns per allisar la superfície i a fi que els tints penetrin millor.
4. Blanquejar de nou les teles al prat amb humitat i amb la calor del sol unes quatre o cinc setmanes.
5. Rentar amb aigua i lleixiu.
6. Marcar els contorns dels dibuixos.

7. Mordentar: tractar les teles amb sals d'alumini o de ferro, d'alum o altres (espesides amb goma) per obtenir els colors "bon tint", és a dir, resistents a les rentades i a la llum natural. Imprimir diferents mordents, un per color amb motlle de fusta, planxa de coure o cilindre de coure.
8. Mantenir la tela amb calor moderada, que completa el procés de mordentat.
9. Netejar amb aigua calenta i excrements de vaca per dissoldre la goma del mordent.
10. Tintar de roja de tota la tela perquè els motius adquireixin diferents colors segons el mordent emprat: des del rosa pàl·lid fins al taronja, el violeta o el negre.
11. Blanquejar, per eliminar el vermell del fons no mordentat al prat de blanqueig, rentar i batre diverses vegades.
12. Estampat, tintat, aplicació.

Alternatives tècniques:

- Pintar amb pinzell.
- Estampar: aplicar el mordent, catalitzador que produeix una modificació química estable dins la tintura i que permet diferents tonalitats i intensitats.² Les teles estampades amb el mordent s'han d'introduir en un bany de tintura per fixar el color a les parts prèviament tractades amb el mordent (*Taula 1*).
- Aplicar el tint directament, estampar directament amb pasta de color sobre la tela sense mordent.
- Estampar amb reserva: fer un dibuix sobre blanc (que es protegeix amb cera o terra al motlle), tintar el fons de color amb roja o indi, i després treure la cera amb calor per tal d'aconseguir el dibuix preservat en blanc.

Alguns colorants naturals utilitzats en les indianes:

Tints	Plantes i animals	Color
Tints europeus	Bedoll	groc, marró vermellós
	Noguera	marró i beix
	Galda	groc i ocre
	Roja tintòria	vermell, rajola,
	Planta pastell	taronja, violeta, vi, marró
	Galda +pastell	blau
	Pell de magrana	verd
	Escorça de pi	groc
	Pells de cebes	marrons
	Líquens	taronja fosc, beix, marrons, groc, verd, taronja, rosa
Tints americans	Pal de campetx	morat, negre
	Pal del brasil	vermell, púrpura
	Cotxinilla	rosa, fúcsia, taronja, violeta, morat
Tints de l'Índia	Cúrcuma	marró daurat, groc
	Anyl (indi)	blau

2. Principals mordents: orina, crémor tàrtar, sulfat de ferro, alum, sulfat de coure, cireretes d'arboç, cassanelles de roure (ROQUERO i CORDOBA, *Manual de tintes...*).

La col·lecció del Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona

A les col·leccions del Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona (MTIB) hi trobem una gran col·lecció d'estampats, una part dels quals són indians. Considerem "indians" els teixits estampats i pintats des del segle XVII fins entorn de 1840. La col·lecció Pascó de 1913 en té 38 exemplars. La donació Rocamora de 1969 comprèn un centenar de mocadors commemoratius de seda i de cotó estampats.

Les peces del MTIB provenen de França, de la fàbrica Oberkampf de Jouy, de Nantes i Rouen, i també de Barcelona, entre les quals algunes són de *La España Industrial*. Entre les tipologies dels teixits estampats del Museu i les seves funcions, cal destacar les destinades a la llar, com les d'entapissat de mobles, revestiment de parets o de cobrellits. També hi trobem teles per a vestits complets o per a parts especials del vestit, com les faldilles o la pitrera. Les indians també s'empren com a folre de capes, armilles i fracs d'estiu d'home. Són les teles principals per a les bates que s'usen a l'interior de les cases. Entre les classes populars, s'empren per a gipons, mocadors de cap i de pit o folre de barrets de palla. Els nens duen gambuixos, vaquers i gorres fetes d'indians. Algunes teles estampades les trobem en la indumentària litúrgica i els mocadors commemoratius.

A més, cal destacar que el Museu té una col·lecció d'eines d'estampació al bac procedents de la fàbrica Ponsa, que en aquests moments està dipositada al Museu de l'Estampació de Premià de Mar.

Estola, segle XVII.
 Dos fragments possiblement pintats amb pinzell amb fons vermell i tulipes en blanc.
 Ornament litúrgic. 230 x 17 cm.
 MTIB 22.083 (Col·lecció Pascó).

Indiana, segle XVII.

Teixit de fustany, ordit de lli i trama de cotó. Estampació del contorn del dibuix en motlle, i tintat o pintat en pastell (blau). Decoració de petites flors i diagonals que imita els teixits llavorats.

Destinat a indumentària.

MTIB 23.854 (Col·lecció Pascó).

Indiana, 1760-1770.

Teixit de cotó. Estampació del contorn amb motlle en un color violaci, que es reserva. El fons és tintat amb roja. Posterior estampació amb motlle i bac dels detalls decoratius grocs i violetes. S'hi empen tres motlles, i s'hi detecten alguns errors. La decoració, inspirada en les teles de l'Índia, és de flors no europees. S'usa per entapissar mobles i per a la indumentària dels nobles per estar a casa. 122 x 56 cm.

MTIB 22.071 (Col·lecció Pascó).

Foto Ramon Muro (AFB).

Vestit de dona de cort, c. 1750.

Teixit de cot3, primer tenyit i despr3s estampat amb motllos i possiblement pintat. El tint principal blau 3s d'indi per reserva. La decoraci3 imita els teixits llavorats i les puntes amb blanc per reserva, flors en vermell, fulles blanques per reserva. La decoraci3 i la forma 3s d'estil Llu3s XV, rei de Fran3a. El vestit duu plecs Watteau. Est3 manufacturat a Fran3a i podria ser una *toile de Jouy*.

MTIB 88.015 (Collecci3 Rocamora).

Exposat a l'exposici3 permanent *El cos vestit*.

Foto la fotogr3fica.

Pitrera, 1770-1800.

Teixit de cotó. Estampació amb motlle del contorn de les ratlles blanques i del de les decoracions de ratlles vermelles. Reserva d'aquestes parts i tintat de les ratlles vermelles de roja tintòria.

Posterior estampat de les decoracions en blau, vermell i granat amb motlle pel sistema de bac. S'usen quatre motlles i també és pintat a mà. La decoració imita els teixits llavorats d'estil Lluís XVI (droguet) i puntes (blanc), amb línies sinuoses verticals que alternen amb les línies rectes de flors. D'estil neoclàssic.

Fragment de vestit de dona, s'usava per cobrir el tors davant del gipó. 34 x 28 cm.

MTIB 28.334.

Foto Ramon Muro (AFB).

Indiana, 1770-1800.

Teixit de cotó. Estampació amb motlle. Tema floral gran, groc, vermell, negre. La mesura del motlle és la del pam català, més petit que 20 cm. Tenyit i reservat el dibuix, que és estampat en vermell i negre sobre fons morat. Picotage a l'interior de les flors. Estampat al bac, fet amb motlles de fusta, amb el qual el dibuix s'obté en relleu buidant el motlle. S'usen tres motlles i presenta algunes imperfeccions derivades de la seva aplicació. Inspiració de les indians de l'Índia. Fet a Catalunya. 141 x 81 cm.

MTIB 22.043 (Col·lecció Pascó).

Vestit de dona "a l'anglesa", c. 1776

Teixit de cotó. Estampació amb motlle de fusta. Imita els teixits llavorats amb franges verticals de cadenetes i franges verticals en ziga-zaga. Tres colors. *Toile de Jouy*, amb marca a la cintura: «manufacture de SDM Oberkampf et Compagnie. A Jouy-en-Josas. Bon teint».

Vestit amb plects Watteau.

Fet a França, Jouy-en-Josas.

MTIB 88.014.

Exposat a l'exposició permanent *El cos vestit*.

Foto la Fotogràfica.

Indiana «El judici de Salomó», 1800.

Teixit de cotó. Estampació en un sol color: morat amb planxa de coure. S'inspira en dibuixos del segle XVI, com els de Raimondi. Té una sola vora, per la qual cosa el raport devia ser més gran.

Tapisseria. Fet a França. 46 x 82 cm.

MTIB 28.356.

Indiana «El lleó enamorat», *toile de Jouy*, 1806.

Teixit de cotó. Estampació amb corró de coure. Estil Directori amb motius geomètrics i dibuix neoclàssic (medallons), que representa tres escenes, dues de mitològiques, amb Leda i el cigne i el sacrifici de Venus. També apareix la història de l'esclau Androcles i el lleó. Manufactura Oberkampp, Jouy-en-Josas. Dibuix de J. B. Huet (original c. 1798). Destinat a tapisseria. 45 x 45 cm. Raport alt de 51 cm.

MTIB 22.707 (Col·lecció Pascó).

Indiana «La cacera del senglar», c. 1785.
Teixit de cotó. Estampació amb planxa de coure amb premsa, tints de roja sobre blanc. La decoració és d'un paisatge amb escenes de cacera. Manufacturat a Favre Petitpierre et Cie. de Nantes per a la fàbrica Lafosse, Lionnet et Médard de Montpeller, França. Destinat a tapisseria. 71 x 51 cm.
MTIB 71.573 (Col·lecció Rocamora).

Indiana «Història de Josep», 1808-1820.

Teixit de cotó. Estampació amb planxa de coure. La decoració correspon a escenes bíbliques, amb els títols estampats: Josep explica els somnis del faraó; Josep és venut pels seus germans; la copa trobada al sac de Benjamí; la castedat de Josep. D'estil neoclàssic. S'inspira en l'òpera de Méhul a partir d'un llibret de Duval de 1808, que va posar aquest tema de moda. Fàbrica d'A. Henry, Rouen, França. Signat F. Pieters. Destinat a tapisseria.

MTIB 71.574.

Indiana, 1840.

Teixit de cotó. Decoració de ramatges de flors i capolls de fons amb imatges de Montserrat i el monestir, i del Pont del Diable de Martorell. Fet a Catalunya. 120 x 85 cm.

MTIB 49.377.

Vestit, c. 1815.
Tafet3 de cot3 estampat amb escenes del Quixot.
MTIB 88.027 (Donaci3 Manuel Rocamora).
Exposat a l'exposici3 permanent *El cos vestit*.
Foto la fotogr3fica.